

आजीगर्तिः शुनःशेषः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः। १-४ इन्द्रः, ५-६ उलूखलं, ७-८ उलूखलमुसले,
९ प्रजापतिर्हरिश्चन्द्रः, (अधिषवण-) चर्म सोमो वा। १-५ अनुष्टुप, ७-९ गायत्री।

यत्र ग्रावा पृथुबुध ऊर्ध्वो भवति सोतवे। उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः॥

१ ॥०२८ ॥०१

इन्द्र- इन्द्रियवशीकरणबलाधिदैवत। उलूखलसुतानाम्- उलूखलेनाभिषुतान् रसान्। अव-
अवगत्य। इत्- एव। जल्गुलः- भक्षय। अनुभवेति भावः। गल अदने। उलूखलं जडजगतः
प्रतीकः। जडशरीरस्य वा। यद्यपि परमार्थतया रसश्चिदाकाशजः तथापि जडजगज्जडशरीरं वा
रसोपलब्धिस्थानम्। रसमुरुकरोतीत्युलूखलम्। उरुकरमेवोलूखलमिति निरुक्ते (१ ॥२० ॥)। यत्र।
ग्रावा- पाषाणः। पृथुबुधः- पृथुलमूलः। ऊर्ध्वः- उन्नतः। सोतवे- अभिषवार्थं रसनिष्पत्यर्थम्।
भवति। पाषाणोऽत्र रसनिष्पत्यै जडभेदकशक्तेः प्रतीकः। इयं शक्तिरिन्द्रस्य। जडप्रतीकपर्वतभेदनेन
हि तत्र निहिता गा ज्ञानरश्मीनिन्द्रोऽपश्यत्। सैव शक्तिरत्र ग्रावा भवति ॥१॥

यत्र द्वाविं जघनाधिषवण्या कृता। उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः॥ १ ॥०२८ ॥०२

यत्र। द्वौ। जघनौ- जघनप्रदेशौ। इव। आधारप्रदेशाविति भावः। अधिषवण्या- अधिषवणफलके।
कृता- रचिते। अधिषवणफलके जडजगति ये द्यावापृथिव्यौ स्तः तयोः प्रतीकभूते। जडशरीरे
श्वासप्रश्वासाधारभूतप्राणापानयोः प्रतीकभूते ॥२॥

यत्र नार्यपच्यवमुपच्यवं च शिक्षते। उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः॥ १ ॥०२८ ॥०३

यत्र । नारी- नेतृशक्तिः । अपच्यवम्- अवगमनम् । प्रश्वासभूतमपानम् । उपच्यवम्- श्वासभूतं प्राणम् । उभयं च । शिक्षते- क्रमेण शिक्षते । शिक्ष विद्योपादाने । सर्वशरीरेषु श्वासप्रश्वासौ भवत एव । किन्तु सोमाभिषवणायैव चिद्रसनिष्पत्यर्थमेव श्वासप्रश्वासयोः यथाक्रमेण सम्यक् शिक्षा भवति । प्राणायामसूचकोऽयं मन्त्रः । ॥३॥

यत्र मन्थां विबध्ने रश्मीन्यमित्वा इव ।

उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः ॥ १ ॥०२८॥०४

रश्मीन्- चिद्रश्मीन् । यमितवे- चित्तसंयमनाय । इव । यत्र । मन्थाम्- मन्थानम् । विबध्ने- विशेषेण बध्नन्ति । प्राणायामेन प्राणमथनादेव रसनिष्पत्तिः । ॥४॥

यच्चिद्धि त्वं गृहेगृह उलूखलक युज्यसे ।

इह द्युमत्तमं वद जयतामिव दुन्दुभिः ॥ १ ॥०२८॥०५

उलूखलक- शरीर । यत्- यद्यपि । त्वम् । गृहेगृहे- प्रतिसद्व । युज्यसे- नियुज्यसे । तथापि । इह- अत्र । अस्मत्सद्वनीत्यर्थः । जयताम्- जयिनाम् । दुन्दुभिः । इव । द्युमत्तमम्- ज्योतिष्मत्सूत्तमरसम् । वद- अस्मानुपदिश ॥५॥

उत स्म ते वनस्पते वातो वि वात्यग्रमित्वा ।

अथो इन्द्राय पातवे सुनु सोममुलूखल ॥ १ ॥०२८॥०६

उत- अपि च । वनस्पते- भौमभोग । वृक्षः श्रुतौ भौमभोगप्रतीकः । ते- भवतः । अग्रम्- अग्रे । सन्निधौ । इत्- एव । वातः- प्राणः । वि वाति- विशेषेण प्रसरति । सात्त्विकभौमभोगेन प्राणनियमनं

तेन रसोदीपनमत्रोच्यते । अथो- प्राणप्रसारानन्तरम् । उलूखल- शरीर । पातवे-
पातुमनुभवितुमिच्छवे । इन्द्राय- ऐश्वर्यवते अस्मद्वलाय । सोमम्- रसम् । सुनु- निष्पादय ॥६॥

आयजी वाजसातमा ता ह्यु१ च विजर्भतः । हरी इवान्धांसि बप्सता ॥ १ ॥०२८॥०७

अन्धांसि- सोमान् । रसानिति भावः । बप्सता- भक्षयती । उदीयती वा । भस भक्षणदीप्त्योः । हरी-
इन्द्रस्य आकर्षणशक्ती । इव । आयजी- पूजासाधने । दानसाधने । सङ्गतिकरणसाधने ।
वाजसातमा- रसदायके । वाजमन्नम् । सोम इति प्रकरणार्थः । षणु दाने । ता- ते अधिषवणफलके ।
द्यावापृथिव्यौ वा । प्राणापानौ वा । उच्चा- उच्चैःस्वरेणोत्साहेनेति भावः । विजर्भतः- क्रीडतः ।
अस्मभ्यं रसानुभवदानतृप्त्या विहरत इति भावः ॥७॥

ता नो अद्य वनस्पती ऋष्ववृष्वेभिः सोतृभिः । इन्द्राय मधुमत्सुतम् ॥ १ ॥०२८॥०८

ता- ते । वनस्पती- अधिषवणफलके । द्यावापृथिव्यौ वा । प्राणापानौ वा । वनानामारण्यानां पती
इत्यर्थः । भजतां पती इति भावः । वन संभक्तौ । ऋष्वेभिः- दशनैः । विद्याभिः । सोतृभिः-
अभिषवकारकैः । रसनिष्पत्तिकारकैः । ऋष्वौ- दर्शनीये । अद्य- इदानीम् । नः- अस्माकम् ।
इन्द्राय- चित्तवशीकरणबलाय । मधुमत्- मधुरम् । सुतम्- रसम् । सृजतः ॥८॥

उच्छिष्टं चम्बोर्भर सोमं पवित्र आ सृज । नि धेहि गोरधि त्वचि ॥ १ ॥०२८॥०९

शिष्टम्- विशेषम् । शिष्टं विशेषणे । सोमम्- रसम् । चम्बोः- अधिषवणफलकयोः ।
द्यावापृथिव्योः । प्राणापानयोः । उत्- उपरि । भर- धारय । पवित्रे- पवित्रीकरणसामग्र्याम् । आ
सृज । गोः- रश्मिभूतज्ञानस्य । त्वचि- उपलब्धिस्थाने । अस्मिन् शरीरे वा । नि धेहि- धारय ।
अमृतस्य देव धारणो भूयासम् । शरीरं मे विचर्षणम् । इति तैत्तिरीये । ॥९॥